

Emne 1: Industrialisering og arbejderklasse

Opgaveformulering:

- Med udgangspunkt i oplysninger fra mindst to fremstillinger om perioden skal du gøre rede for industrialiseringen, urbaniseringen og arbejderklassens fremkomst i Danmark fra o. 1870-1900.
- Foretag herefter en kildekritisk analyse af Christian Christensens barndomserindringer med fokus på beskrivelsen af arbejdsforholdene på tobaksfabrikken.
- Foretag videre en analyse og fortolkning af Jakob Hansens novelle "Lock out" (1900), hvori du bl.a. fokuserer på skildringen af arbejderklassens vilkår.
- Diskuter og vurder afslutningsvist, hvilke faktorer - både skønlitteratur og andre kræfter i samfundet - der påvirkede arbejderklassens vilkår i perioden. Inddrag Emil Hornemanns foredrag "Om Børns Anvendelse i Fabrikker" fra 1872 i diskussionen.

Bilag:

- Uddrag af Christian Christensen: "En rabarberdreng vokser op" (1961)
- Jakob Hansen: "Lock out" (1900)
- Uddrag af Emil Hornemanns "Om Børns Anvendelse i Fabrikker" (1872)

Christian Christensen (1961): af *En rabarberdreng vokser op* (uddrag)

Kildeintroduktion: Anarkisten og syndikalisten Christian Christensen (1882-1960) nedskrev i sine sidste leveår sine barndomserindringer. Han døde, inden værket var tilendebragt, men takket være hans ven, digteren Halfdan Rasmussen (1915-2002), blev det alligevel udgivet i de to bind, *En rabarberdreng vokser op* (1961) og *Bondeknold og rabarberdreng* (1962), siden samlet i *Erindringer* (1992). Christian kom med sin familie fra Lolland til fattigkvarteret "Rabarberland" på Nørrebro i København i 1887. Hans far fik arbejde på en skræbtobaksfabrik, og her begyndte han også selv at arbejde den dag, han fyldte 10 år. I uddraget nedenfor indleder Christian Christensen med en beskrivelse af sin første dag på tobaksfabrikken. Den omtalte "Larsen" er en mand, der fulgte Christian Christensen hen til fabrikken.

(...) På første sal bankede Larsen på en dør, hvor der stod kontor. Da der blev lukket op, sagde Larsen, at her var den nye arbejdsmands gut. "Det er godt", sagde en strengt udseende mand. Han sagde ikke noget til mig, men skubbede mig ind af en dør på den anden side gangen og råbte: "Fru Sørensen, lær den fyr der at løse råtabak." Det var mesters velkomst til mig.

Det rum jeg blev skubbet ind i var et stort halvmørkt lokale, hvor jeg skimtede en maskine og en mand i baggrunden. Fru Sørensen, en svær kone, kaldte på mig og fik at vide, at jeg hed Christian. Hun var meget flink, og viste mig, hvorledes jeg bundt for bundt skulle tage råtabakken, røre stilkene rundt i venstre hånd til de skiltes ad og derefter vikle bastbåndene af og skille bladene fra hinanden og lade dem falde ned i en stor kurv. Det forstod jeg med det samme, og fru Sørensen roste mig. "Du er jo en klog dreng, kan du sige mig, hvad er mindre end en "myggefidd"? Det vidste Christian ikke, da Rabarberlandet ikke beskæftigede sig med myg. Fru Sørensen sad lidt og ventede, så sagde hun: "Det er selvfølgelig en "myggepidt". Jeg fik her fabrikkens første lektion i seksuallære. Manden henne ved maskinen og fru Sørensen morede sig meget over lektionen, men jeg var tavs og glanede alvorligt på dem. Noget efter kom en dreng og hentede mig op på spindestuen. Jeg skulle dreje rokken for en, de andre svende kaldte "trompeter", men hvis navn var Fr. Nielsen. Denne mand var meget flink imod mig. Han lærte mig, hvor hurtigt jeg skulle dreje rokken og råbte til mig, når jeg enten drejede for hurtigt eller for langsomt. Jeg blev hurtigt fortrolig med farten, men blev snart smertelig træt i armen af den uvante bevægelse. Jeg ville klare den ved at dreje med venstre hånd, men det stoppede han mig i med det samme. Jeg skulle dreje med højre hånd, således at jeg kunne se om der skete noget på spindebordet og kunne standse rokken med det samme. "Trompeteren" spurgte mig, om jeg var træt. Hvilket rabarberdrengen selvfølgelig benægtede. Da tiden kom, hvor vi i et kvarter skulle have fri, i noget de kaldte Vesperkost, for at spise vor medbragte mad, forklarede "trompeteren" mig, at svendene der arbejdede på akkord ikke havde tid til at stoppe et kvarter, men at jeg nok ligesom de andre drenge kunne spise, medens jeg arbejdede. Sulten som jeg var, hev jeg mine grusede klemmer op af forklædesmækken og en for en knasede jeg løs på dem. Da "trompeteren" var henne og svinge en bordlængde spunden skrå op på rokken, hørte han, at maden knasede i munden på mig, og han spurgte mig: "Har du sukker på maden, Kresjan?" "Nej," svarede jeg. "Hvad er det så, der knaser mellem tænderne", ville "trompeter" vide. "Grus," svarede jeg. Denne lille oplysning fik "trompeter" til at bryde ud i et mægtigt grin, og han oplyste omgående de andre svende om, at de havde fået en dreng på stuen, der åd grus på maden. Det måtte have lydt mægtig morsomt, thi alle svendene og drengene grinede, og der blev sagt mange vitser om mig og min fremtid. Men så kom F. Larsen med den oplysning, at jeg var faldet på broen inde i Ørstedsparken, og at min mad var fløjet ud i gruset. Denne oplysning var ikke nær så morsom. Grinet over mig forsvandt. Senere kom grinet igen, da en svend, de kaldte Rasmussen, slap en mægtig rullende "vind", som de andre kaldte et "spøgord". Denne mægtige storpralende fis fødte mange vitser, plumpe som fisene selv. Rabarberdrengen stod og mudrede og bugtaledede til sig selv. Hvad "faen" er det for voksne mænd, der morer sig over sådan noget pjat. Rabarberlandets mænd talte da altid om alvorlige ting.

Med smertende arm drejede jeg på rokkens sving, rundt og rundt og rundt igen i dræbende kedsommelighed. Endelig blev klokken syv, og det var fyraften. (...)

Nu begyndte rundgangen i min barndom fra ti til fjorten år. Om morgenen tidligt op og binde ildtændere, så i løb til skolen og fra skolen i åndeløst jag til fabrikken. Jeg opnåede dog en lille lettelse. Da jeg et par dage kom to á tre minutter for sent, nappede mesteren mig en dag i skulderen og spurgte, hvorfor jeg kom for sent på arbejde. Jeg forklarede ham, at jeg først klokken et slap fri af skolen helt ude på jagtvejen, og jeg skulle jo hjem og spise et par stykker mad, og måtte derfor løbe alt hvad jeg kunne for at nå ind til fabrikken kl. halvtio. Han stod lidt og målte mig, og så sagde han: "Ja, det er jo alt for lang vej. Men hør nu her, fyr. Nu kan du foreløbig få lov at møde en kvart i to. Og når jeg nu ikke trækker noget af lønnen fra for det kvarter, så må du love mig, at du vil arbejde, så hurtigt du kan." Det lovede jeg, og jeg blev glad for det kvarter, han skænkede mig. Da nogle af de andre drenge hørte det, mente de, at jeg havde fedtet for ham. Han plejede at stikke dem øretæver, hvis de bare kom et par minutter for sent. Jeg påstod, at jeg ikke havde fedtet for mesteren - en kunst jeg aldrig har kunnet og aldrig lært. Drengene tolkede det så derhen, at det var fordi min far arbejdede på fabrikken. Da jeg om aftenen kom hjem og fortalte den gode nyhed, udbrød far, at jeg i stedet for skulle have haft en ordentlig "røvfuld". Det var nu hans indstilling, men mor mente lige det modsatte og bebrejdede far hans ondskab imod mig.

Efter den dag blev jeg mere og mere fortrolig med skråfabrikken og dens afskyelige stank. Lurehasens øjne og øren stod på vid gab for at komme om bag tingene og forstå dem. I løbet af tre uger var jeg kommet så vidt, at jeg en aften hjemme på loftstrappen kunne fortælle, hvorledes en skrå blev til. Da vi alle før eller senere skulle lære at bruge skrå som kasernens voksne mænd, blev det en interessant aften med spørgsmål og forklarende svar. (...)

Men jeg fortsatte uforstyrret mit "oplysende" foredrag om skråens tilblivelse. "Se, drenge," sagde jeg, "nu ved vi, hvad skråen laves af. Bengods, dæks og sovs, og nu skal vi se, hvorledes disse sager spindes til skrå, som vi kan få hos tobakshandleren og som vore gamle tygger på og spytter af. Hver tobaksspindersvend har tre drenge til hjælp ved spindebordet. Det er et langt massivt træbord. Ved siden af svenden går en dreng og lægger små portioner bengods ud på bordet i den afstand svenden har lært ham. På den anden side bordet går en dreng, der lægger dæks ud, også i passende afstand. Svenden har et såkaldt håndbrædt, der ved en rem holdes fast på højre hånd. Når den tredje dreng med en aftalt fart drejer rokkens hjul, så begynder skråstrengen at dreje på bordet, og det er da svendens opgave med venstre hånd skiftevis at putte bengods og dæks ind i den drejende skråstang og med håndbrættet i højre hånd klappe og presse den spundne skråstreng glat og lige tyk over det hele. Alt afhænger af hans dygtighed som tobaksspinder, og han får "skideballe" af mester, hvis han ikke gør sit arbejde ordentligt. Det går ofte ud over drengene. De udygtige og hidsige svende napper ofte begge hænder på en dreng, og med deres sovsede hænder tæver de drengenes ansigter fulde af sorte øretæver." "Føj for satan" var der en af mine tilhørere, der udbrød ved denne oplysning. Jeg sagde, der var endnu en lille oplysning, jeg ville give, inden vi sluttede, og det var om drengenes løn. De var bundet til de faste femogtyve øre for den halve dag, medens svendene, der stod i akkord ofte, for at tjene mere, tvang drengene til at arbejde i et meget hurtigt tempo.

Jakob Hansen: "Lock out". Novellen er fra novellesamlingen *Menneskenes Døtre* (1900)

Maskinsmed Carl Christiansen var nylig blevet gift — eller rettere sagt: han var nylig flyttet sammen med sin Kæreste, Thora, og deres lille Barn, Anna, som endnu ikke var mer end et Par Maaneder gammel.

5 Samme lille Anna var Faderens Kæledægge. Han kunde sidde timevis hensunken i Beskuelse af hendes spæde Livsytringer, hendes diminutive Genydelse af de Voxnes Miner og Lader.

Han skulde faa mer end Tid nok dertil; ti det hændte: at Arbejdsgiverne kom til den Overbevisning, at der inden Faget tiltrængtes en Lønreduktion. Den strænge Vinter, antog de, skulde nok blive dem en god Forbundsfælle i Arrangementet med Svendene; følgelig dekreterede de Lock-out.

10 »Der fik vi endelig den lille Ferie, som vi saa længe har haft Kig paa,« sagde Carl, da han havde modtaget sin Opsigelse. Han var til en Begyndelse oplagt til at tage Begivenheden gemytligt. Men efterhaanden, som Tiden gik, fik han mere og mere Øjet opladt for dens beske Alvor.

15 Den knappe Forplejning, den knebne Varme og den totale Mangel paa alle Fornøjelser virkede uden alle mærkbare Overgange saa jævnt, støt og uimodstaaeligt, at hans Karakter lidt efter lidt undergik en fuldstændig Forvandling. Før havde han været munter og livsglad, nu blev han mut, tvær og indesluttet, sad lange Tider ad Gangen nedsunken i sløv Melankoli. Enkelte Øjeblikke fo'r han saa op med hadefulde, forbitrede Udbrud.

20 Lock-ouden ramte ham saa meget des haardere, som han netop nu havde omskiftet sin urolige Ungkarletilværelse med ordnede Forhold, der udkrævede al hans Agtpaagivenhed. Han og hans Veninde var endnu kun sparsomt forsynede med Møbler og Husgeraad. De købte ind, efterhaanden som de fik Raad til det, saa havde de saa meget des mer Glæde af hver enkelt Genstands Erhvervelse. Og deres Udsigter for Fremtiden var gode, da han var en duelig Arbejder.

Lock-ouden trak ud; og Carls Sindsstemning formørkedes mere og mere. For at skaffe sig enkelte lyse Øjeblikke søgte han til Kroen, hvor han i Selskab med ligestemte Kammerater satte en Del af det ringe Beløb, som Fagforeningskassen ydede til hver enkelts Underhold, overstyr.

25 Disse Extravagancer holdt han dog snart op med. En Samtale med nogle Fagfæller gav ham for meget at tænke paa: »Det var alligevel rart med den Lock-out,« sagde Ole Olsen, »nu har jeg for første Gang i mit Liv faaet Lejlighed til at stifte Bekendtskab med Kone og Børn.«

Ja, du kan sagtens, tænkte Carl, du har Penge i Sparekassen og kan leve et Aar, om det skulde være, paa den Konto.

30 »Det er lige meget,« sagde en ung Mand: »bliver vi i den Grad sjoflede i vort Fædreland, saa kan vi altid rejse bort; Verden er stor.«

»Jeg,« sagde en anden, »rejser i Morgen den Dag. Gjorde alle som jeg, skulde de aldrig faa Bugt med os.«

Disse Forslag lod sig høre. Mestrenes Organisation havde endnu ikke naaet den Fuldkommenhed, at de formaaede at paabyde Arbejderne en international Sultekur.

35 Carl blev forstemt; ti han kunde ikke rejse fra Kone og Barn og udsætte dem for det uvisse. Fra nu af var det forbi med hans Deltagelse selv i det beskedneste Drikkelag. Han sad stille hjemme og rugede over sine Sorger, eller ogsaa strejfede han rastløst og planløst om i Gaderne. Der kunde til Tider komme en jagende Uro op i ham. Alle hans Bevægelser blev hurtige og febrilske, hele hans Bevidsthed beherskedes af den

- 40 Forestilling: at han skulde skynde sig. Omsorgen for hans Hjem havde vakt og anspændt al hans Energi; nu drev den stadig paa, han havde blot intet Maal for den.
- 45 Naar det saa, pludselig stod ham klart, at al hans Møje var gavnløs, al hans Travlhed omsonst, fordi han var udespærret fra sin Gærning, bunden paa Hænder og Fødder, saa kunde han gribes af vildt Raseri mod de Mænd, der brutalt brugte Sult som Underkuelsesmiddel mod ham, skønt de i Aarevis havde suget Aagerrenter af hans og hans Kameraters Arbejde. Hans Raseri hviskede ham i Øret, at aaben Kamp var langt at foretrække fremfor at lade sig sejgpine i sit Smuthul. Men derom var ikke Tale. Arbejdernes Sammenhold var endnu ikke tilbørligt fæstnet. Heller ikke var Klassemodsætningen skærpet til det yderste; enkelte Arbejdsgivere havde endnu bevaret en Forestilling om, at de ikke blot havde Rettigheder men ogsaa Forpligtelser overfor Arbejderne. Carl følte derfor det haabløse i enhver Tanke om aktiv Modstand. Han blev kun saa meget mere fortvivlet; han gik om med en Fornemmelse, som havde han Spændetrøje paa.
- 50 Heller ikke Forholdene i Hjemmet skulde stemme ham lysere. Ganske vist klagede Thora ikke, men hun græmmede sig i Stilhed. Han opdagede de første hvide Stænk i hendes svære, sorte Haarfylde, endda hun kun var 22 Aar gammel. Da han saa det, blev hun ham kærere end nogen Sinde — og hans Fortvivlelse større end nogen Sinde: han kunde jo ikke vise sin Kærlighed i Gærning.
- 55 Ogsaa lille Anna voldte ham Sorg. Hendes Ansigt var blevet blegt og magert; hun rakte saa graadigt efter Moderens Bryst, ogsaa hun led af Næringssorg.
- »Naar Nøden er størst, er Hjælpen nærmest,« lyder et gammelt Mundheld. Det syntes at skulle finde Bekræftelse i dette Tilfælde. Just nu fik Thora et Tilbud fra sit gamle Herskab, Breunings: Deres Pige var blevet syg; den Kone, de havde faaet til Hjælp i Stedet, duede ikke til Madlavning. Hvis Thora vilde komme og være hos dem i de nu tilstundende Juledage, saa skulde hun faa 2 Kr. om Dagen.
- 60 »Skulde jeg tage mod det?« spurgte hun Carl.
- »Maa du have Barnet hos dig?«
- »Nej; — Fruen havde egentlig ikke noget imod det, — men Hensynet til Børnene; de kunde jo finde paa at spørge, hvor jeg havde det fra.«
- 65 »Gør som du vil,« svarede Carl, og da Thora lidt efter meddelte ham, at hun havde taget mod Tilbudet, sagde han blot: »Naa!«
- Carl var ingenlunde saa ligegyldig, som han lod: De to Kroner kunde komme tilpas i Juletiden, som Mestrene ellers satte deres Lid til. Anna vilde næppe faa det godt under de nye Forhold, men hun havde det allerede daarligt i Forvejen, eftersom Moderen manglede Mælk. Og én Ting var sikkert: Thora vilde ikke komme til at lide nogen Mangel. Altsaa var Arrangementet fordelagtigt, men -
- 70 Alle Carls Overvejelser sluttede med et ubestemt Men. Det rummede i sig al hans Fortvivlelse, alt hans Raseri over, at Hustru og Barn saadan kunde tages fra ham.
- Heller ikke Thora havde haft let ved at træffe sit Valg. Hendes Ja havde nærmest været dikteret af Hensyn til Carl. Han havde saa tvært lagt Afgørelsen i hendes Haand, — altsaa ønskede han vel, hun skulde tage mod Tilbudet, men var blot for stolt til at sige det rent ud. Desuden kunde den Extrafortjeneste komme meget belejligt, men — —
- 75 Alle Thoras Overvejelser opslugtes af en stor Rædsel, en uhyggemættet Fornemmelse af en ubestemt, overhængende Fare.

Derfor var Beslutningen næppe blevet til Handling, hvis Fru Breuning ikke havde været en resolut Dame. Juleaftens Eftermiddag sendte hun Hjælpekonen hen efter Thora og Barnet: Nu havde Thora en Gang givet sit Løfte, derfor maatte hun heller ikke holde sit gamle Herskab for Nar.

Thora gik ogsaa i Plads. Og Konen tog lille Anna med sig hjem; hun havde lovet Fru Breuning at passe hende; hun havde selv et Brystbarn.

Det blev ingen behagelig Juleaften for Thora. Huset var i den syndigste Uorden, og der skulde laves Mad til stort Selskab om Aftenen. Saaledes var der nok at bestille. Alligevel gik hun nu og da istaa med sit Arbejde og stak i at græde. Fru Breuning skændte:

»Gaa ikke der og flæb, som om der var timedes Dem en Ulykke! — Man gør Dem en Tjeneste, og De lønner det paa den Maade. Jo Tak —«

Fru Breuning var en meget fremskridtsvenlig Dame; alligevel kunde hun i det Øjeblik ikke frigøre sig for den Tanke: Almuen er nu alligevel i en sørgelig Grad blottet for Taknemmelighed og Erkendtlighed.

Hvis det var slemt for Thora, saa var det værre for Carl. Han havde intet Arbejde, der kunde jage Tankerne paa Flugt; han sad alene der hjemme i den trange, halvmørke Stue. Det var raat og sludfuldt Vejr; allerede ved Tretiden mørknede det. Han tændte ikke Lys, og han spiste ikke. Hans Bevidsthed gennemfuredes af Vredestemninger. Snart fyldtes han af Harme mod Breunings, der i Kraft af deres Penge havde taget Hustru og Barn fra ham; snart forbitredes han over Thora, der havde svigtet sin Førstefødte, der havde solgt sin Moderrettighed for et Maaltid Mad. Igen gik det op for ham, at hverken de eller hun havde gjort ham noget, i hvert Fald var det ikke tilsigtet, og han havde ingen Ret til at vredes.

Ogsaa her blev han lammet i sit Raseri, følte sig bundet paa Hænder og Fødder. Han hensank nu i dump Ligeegyldighed. Kun irriteredes han nu og da af Gadens livlige og muntre Tummel og Larm. Tilsidst kunde han ikke holde ud at være inde længer. Han forlod sit Hjem og flakkede rastløst om i Gaderne. Han gik ligefrem, uden at se sig for; rendte han mod nogen, saa var det ham en Slags Trøst, det var dog et Afløb for hans Forbitrelse.

Han gik meget hurtigt, og den ene Sko gnavede Hul paa Foden. Det smertede ham og hæmmede en Stund hans Bevægelser, men i næste Nu trampede han afsted endnu hurtigere end tilforn. Skoens Gnaven i det blodige Saar fyldte ham med en ejendommelig Vellyst. Det var ogsaa en Maade at lade Forbitrelsen strømme ud paa.

Pludselig blev han grebet af hæftig Længsel efter sit Barn. Han ilede hen for at se til det. Da han aabnede Døren og traadte ind i Stuen, slog en modbydelig, fugtigvarm Stank ham i Møde. Konen var gift med en Kusk; de havde 3 Børn selv og beboede en lille Etværelseslejlighed. Carl fik næsten ondt af den indeklemte Luft, og det forekom ham, at Anna allerede havde tabt sig, hun saa' saa forkuet ud, hun rakte saa hjælpeløst Armene ud mod ham. Bare hun ikke døde!

Han skyndte sig hurtig bort; han kunde ikke udholde Synet af sit forkomne Barn. Paa Vejen faldt det ham ind, at Dødeligheden i Følge statistiske Opgivelser er overmaade stor i saadanne elendige, smaa Lejligheder. For Anna vilde Faren være saa meget større, som hun nu udsattes for forandret Ernæring, og som denne vilde blive knap, da hun skulde dele med en anden. Ja hun vilde ganske sikkert dø. Langsomt pines ihjel.

Kunde han endda — tænkte han i et forstyrret Øjeblik — skære Halsen over paa hende med en skarp Kniv, saa døde hun hurtigt, uden altfor store Pinsler.

- Han kom hjem, kastede sig paa Sengen og forsøgte at sove. Det var umuligt. Forestillingen om Barnets nærforestaaende Død hjemsøgte hans Bevidsthed med samme paagaende Energi som en fix Ide. Ja, hun vil dø, tænkte han, — men Breunings vil faa deres gode Julemad, saa hun bliver da ikke ofret til ingen Verdens
- 120 Nytte, tilføjede han sarkastisk.
- I samme Nu blev han overfaldet af en vaagen Drøm, en Hallucination! Han saa for sig det Breuningske Selskab. Lange, rigt dækkede Borde var omgivne af glade og lystige Gæster. Der spistes, spøgtes og samtaledes livligt. Thora gik og vartede op; hun var saa bleg og stille, men ogsaa til hende faldt der lidt Venlighed af; en liberal Smørgrosserer kneb hende i Kinden og sagde, hun skulde værsgod se lidt fornøjet ud. Stemningen var øjensynlig udmærket. Værtinden, som sad for Bordenden, smilte tilfreds, og endda
- 125 havde hun en Overraskelse i Behold: Midt paa Bordet stod et stort, overdækket Sølvfad; det indeholdt Middagens clou. Fru Breuning aftog Laaget med et skælnsk Smil. Paa Fadet laa et lille, ristet Barn. Fruen skar selv Stegen for.
- »Saa kan De godt komme med Saucen, Thora,« kaldte hun ud i Køkkenet.
- 130 »Hvad er det for noget Tøjeri, jeg ligger og fantaserer om,« udbrød Carl; han begyndte at blive klar i Hovedet. »Barnet spiser de da ikke, selv om de vel nok faar slaaet det ihjel for mig. Det maa have været en Drøm, et hæsligt Mareridt.«
- Til Trods for disse Ræsonnementer lykkedes det imidlertid ikke Carl at naa frem til dagklar Bevidsthed. Han henlaa tværtimod stadig i en halvbevidst Døs lamslaet af Forestillingen om en frygtelig Fare, der truede lille
- 135 Anna.
- I et lysere Øjeblik for den Tanke ham gennem Hovedet: om jeg nu kunde redde hende — Hvis jeg nu skynder mig, ja skynder mig -
- Paany tog hans Vildelse Overhaand. Han befandt sig, syntes han, i en snæver og skummel Gyde; han ilede afsted det bedste, han formaaede. Gyden laa i en Nedsænkning; ved hver af dens Ender var en Trappe, som
- 140 førte opad. Da han naaede frem, stod der en Mand og kastede ham ned. Det var hans Mester, Fabrikanten. Han vendte nu om og vilde op ad den anden Trappe, men der stod Breuning og stødte ham tilbage. Han blev nu aldeles rasende, han skreg højt og sled Breuning i Benet:
- »Vil du flytte dig!«
- Men nu skete der noget højst besynderligt; det var som om Breunings Bevidsthed flød over i Carls; i hvert
- 145 Fald havde Carl en ganske tydelig Fornemmelse af selv at blive rusket i Benet. Han slap derfor sit Tag. Men lidt efter mumlede han med et Grin:
- »Mig skal I ikke narre.«
- Han greb nu sin Kniv, huggede den i Benet paa Manden og flænsede løs.
- Det var tidlig paa Morgen, da der lød et skærende Skrig ud fra den af Carl Christiansen beboede Lejlighed.
- 150 Naboerne ilede til og fandt ham liggende fuldt paaklædt paa Sengen. I det ene Ben havde han en dyb Flænge; i Haanden holdt han den blodige Tollekniv.
- Det var klart, at der forelaa et Tilfælde af Sindsforvirring. Kniven blev taget fra den Syge, skønt han gjorde voldsom Modstand, og man diskuterede netop om Hospitalsindlæggelse, da Thora traadte ind ad Døren; hun var rendt hjem et Øjeblik for at se til sin Mand; hun var bekymret; skønt hun havde bedt ham saa
- 155 mindeligt derom, havde han dog ikke set op til hende Aftenen forud. Hun var bleg og lidende af Udseende;

de store Anstrængelser havde foraarsaget hende et ret anseligt Blodtab. Hun fattede ikke til Fulde, hvad der var foregaaet, hun blev staaende og stirrede paa den Syge, fortabt, maabende —

160 Carl laa og lyttede med et lurende Udtryk i Ansigtet. Alle hans Sanser var skærpede til den yderste Finhed og Bristefærdighed. Navnlig hans Hørelse var pinagtigt fintmærkende. Skurede de Tilstedeværendes Fodtrin over Gulvet, da havde han en Fornemmelse, som om en stump Sav hakkede frem og tilbage i hans Kødtrevler.

Selv de fjærreste Lyde fandt Vej til hans Øre: Inde paa den langt bortliggende Banegaard hørte han et Tog rangere. Lokomotivet gryntede og prustede, Hjulene skurede henad Skinnerne.

»Carl! Carl! — det er jo mig, kender du mig ikke?« sagde Thora ængsteligt.

165 »Om jeg kender dig! —

Ja, nu hænger du med Næbet. Kan du huske den Bonderoman, vi læste? Deri smed Pigen sine nyfødte Børn for Svinene, som aad dem. Ogsaa du har smidt dit Barn for Svinene — din Jærnsø!«

Carl sank sammen i anspændt Lytten. Hans Forestillinger var filtrede ind i hverandre: Det gryntende Lokomotiv var blevet et levende Uhyre, der truede med at tilintetgøre alt i dets Nærhed.

170 Men i det Øjeblik, han rettede sin Anklage mod Thora, opfangede han et Glimt af hendes blege, af Smerte forvredne Ansigt. Derved antog hans Fantasier et nyt Udseende:

175 Foran Lokomotivet laa Thora, tværs over den ene Skinne; hun var nøgen og hvid. Lokomotivet kørte frem, det kørte tilbage. Thora blev søndret i to Dele. Og begge Dele blev levende; der var nu to Mennesker for et. Og Carl saa for sig et Utal af Kvinder, der sønderdeltes og blev levende. Han fyldtes af vanvittig Rædsel ved Synet af alle de Skabninger, der myldrede frem for at lide og dø. Han skreg højt af Forfærdelse.

Naboerne traadte nærmere sammen:

»Vi maa bringe ham bort,« sagde en af dem til Thora.

Mig skal I ikke narre, tænkte Carl; han fik igen det lurende Udtryk i Ansigtet.

»Vil du flytte dig!«

180 Han havde grebet Kniven, som tankeløst var lagt paa Bordet, og huggede den nu med ustyrligt Raseri i Benet:

»Vil du flytte dig!« Saa blev han med Magt forbundet, slæbt ned i en Vogn og bragt til Hospitalet.

Thora havde sat sig paa en Stol; hun stirrede ud i Luften med store, tomme Øjne. Det var endnu slet ikke gaaet op for hende, hvad der egentlig var sket.

Emil Hornemann (1872): af "Om Børns Anvendelse i Fabrikker" (uddrag)

Kildeintroduktion: I 1872 blev første nordiske industrimøde afholdt. I den forbindelse holdt den socialt engagerede læge Emil Hornemann (1810-90) et foredrag om anvendelse af børn til fabriksarbejde. Til grund for foredraget lå en undersøgelse af børns arbejdsforhold, arbejdstider og alder og en sammenligning med forholdene i andre lande. Det var første gang, man i Danmark undersøgte børns vilkår på fabrikkerne. Efter opfordring fra det nordiske industrimøde blev den første danske arbejderbeskyttelseslov udarbejdet (Fabrikloven af 23. maj 1873), der fastlagde regler for børnearbejdet. Dette er et uddrag af Emil Hornemanns foredrag, som det er gengivet første gang i "Hygiejniske Meddelelser og Betragtninger", 1872.

(...) De Oplysninger, som jeg har erholdt om den nuværende Tilstand har jeg ordnet skematisk i nedenstaaende Oversigt. Fabrikernes Antal er vel ikke meget stort, og der mangler Oplysninger fra et stort Antal, navnlig i Hovedstaden og dens nærmeste Omegn (hvor det dog kun er undtagelsesvis at man har frabadet sig at blive "kontrolleret" enten ved mit Besøg eller ved afgivne Oplysninger); men Materialet synes dog nogenlunde brugeligt til deraf at kunne danne sig en Forestilling om den nærværende Tilstand. Ialtfald tør man vist paastaae, at Tilstanden ikke er bedre end Oversigten antyder; thi det er rimeligt nok, at de manglende Oplysninger fra de ikke opgivne Fabriker snarere vilde høre til de mindre gunstige end omvendt.

Af denne Oversigt sees, at jeg i det Hele har Oplysning om 49 Fabriker af den Art som anvender Børn eller Fruentimmer eller baade Børn og Fruentimmer blandt Arbejderne. (...)

Det sees endvidere, at der blandt de 886 Børn findes 134 som ere under 10 Aar gl. Dette er henved 1/6 af alle Børnene, og da det er mig opgivet, at der blandt disse smaae Børn findes nogle, der kun ere 6-7 Aar gamle (i Tobaksfabrikerne) og tages lige fra Asylerne^[1], bør dette Forhold vistnok kaldes uheldigt og utilbørligt, selvom Arbejdet er let.

De 886 Børn findes fordelte i 17 Fabriker, saaledes:

De fleste findes forholdsvis i Cikoriefabr^[2]., nemlig 76 pCt. af alle Arbejdere i vedk. Fabr., derefter i Tændstikfabr. 60 pCt., i Tobaksfabr. 31 pCt., i Glasværkerne 30 pCt., Fajancefabr.^[3] 23 pCt., i Væverierne og Spinnerierne 13 pCt.

I Tobaksfabrikerne findes det største Antal Børn samlet, nemlig 327, og, deraf 79 under 10 Aar.

Børnenes Arbejdstid er meget forskellig i de forskellige Fabriker, i det Hele noget for lang. I Væverierne og Spinnerierne opgives lige fra 2 Timer hver 2den Dag indtil 12, 13 Timer hver Dag. Nogle Steder arbeide Børnene kun hver 2den Dag og gaae i Skole hver 2den Dag, og hvor Arbejdstiden er lang er der i Reglen flere Ophold til Hvile og Føde.

I Tobaksfabrikerne er Arbejdstiden de fleste Steder 5 a 6 Timer, sjeldnere 12 a 13 Timer, og da i Hold og med 3 Ophold. De mindste Børn arbeide ikke stadig.

I Fajancefabrikerne synes Arbejdstiden noget lang, men kun hver 2den Dag i den ene Fabrik (med Skolegang den anden Dag).

I de øvrige Fabriker arbeide Børnene fra 5 til 8 Timer; kun i Glasværkerne gaaer Arbejdstiden op til 9 a 10 Timer, og i disse Fabriker maa Børnene tilmed arbeide om Natten. Forholdene synes imidlertid ordnede saaledes (hvad jeg senere skal omtale), at Børnene ikke lide derved.

Dette maa snarere antages at være Tilfældet i de Trykkerier, hvor Børnene maae arbeide fra Kl. 11 Aften til 6 Morgen; thi Børnene taale i Reglen ikke Nattevaagen, uden at deres Sundhed lider derved. (...)

I Tobaksfabrikerne, med det store Antal arbejdende Børn, bestaaer Qvindernes og Børnenes Arbeide mest i at ordne Bladene og pille Stilkene ud, altsaa et let Arbeide, som dog maa give Støv og mindre god Luft, men i Reglen er der sørget for gode Lokaler og god Ventilation. Kun fra en enkelt større Fabrik i Provindserne

klager Lægen over den slette Luft og mener, at Børnene (og Arbejderne i det Hele) ofte klage over Brystet og see blege og gustne ud. Mærkeligt nok er der ikke sporet Tegn til nogen Nikotinforgiftning.

Men, som sagt, Børnenes Sundhedstilstand i vore Fabriker synes hidtil at være ret god; men en anden Ting er det, at Fabriklivet og Fabrikarbeidet i det Hele, selvom der ikke som Virkning deraf kan paavises bestemte herskende Sygdomme, dog kan øve megen Indflydelse paa at standse og hæmme Børnenes naturlige Udvikling og altsaa være deres Fremtid til Skade; det er meget muligt, at de militære Udskrivninger i de kommende Aar her, som i Frankrig, ville vise forholdsvis flere Legemssvagheder, Undermaalere og Kasserede blandt Fabrikarbejderne end blandt den øvrige Befolkning. (...)

Enhver opmærksom Læser, som har fulgt mig gennem den Fremstilling, jeg har kunnet give af Tilstanden hos os, vil sikkert nok have bemærket, at der med Hensyn til Børnenes Anvendelse i vore Fabriker især er 3 Forhold, som ligefrem maa erklæres for uforvarselige, og som snarest muligt burde ændres; nemlig: 1) at Børnene i mange af vore Fabriker anvendes i en alt for ung Alder(7 – 9 Aar gl.), 2) at Arbejdstiden for Børnene i endnu flere Fabriker er altfor lang, og 3) at i enkelte Fabriker Børn bruges til Natarbejde. Af disse 3 Mangler blive de 2 strax rettede ved at de svenske Lovbestemmelser indføres hos os, og Arbejdstiden bliver da for de ældre Børn mindre besværlig end nu for de yngre.

Der er endnu et Forhold, som strax burde afhjelpes, nemlig Børnenes Anvendelse til saadanne Arbejder, som ligefrem ved Forgiftning (Bly, Phosphor o. s. v.) kunne ødelægge deres Sundhed. Dette Forhold vil det blive de fast ansatte Lægers Sag at paatale, og der kan neppe være Tvivl om, at det efterhaanden saaledes vil blive hævet.

En Indvending kunde der maaskee gjøres mod Forslaget om faste Læger og om aarlige Indberetninger fra disse Læger; den nemlig: at Lægerne ville føle sig bundne ligeoverfor Fabrikherren, saa at de i deres Indberetninger tage mere Hensyn til hans Fordel end til Børnenes Vel, eller at de ialfald ville give upaalidelige Oplysninger.

Denne Indvending troer jeg ikke har noget at betyde. Thi for det Første vise de Oplysninger, jeg har modtaget, tydeligt nok, at Lægerne ikke frygte for at sige Sandheden, men at det tvertimod er dem om at gjøre at faae denne frem. Lægerne her i Landet ere desuden i Reglen af den solide Slags; de have alle Følelsen af at skulle være de Svages og de Undertryktes Talsmænd og Beskyttere. Den Læge, som i en Sag som denne glemmer, at Endemaålet for al hans Kunst og for hele Lægevidenskaben, er Opnaaelsen af et humant Formaål, han vil ikke kunne hævde sin Plads som Læge, thi han forraader sit hellige Kald. Dette humane Formaål, det rent menneskelige Hensyn, maa overhovedet være det Ledende og Raadende i hele denne Sag, baade for Fabrikanterne, for Lægerne, for Forældrene og for alle Styrende. Det er Tilsidesættelsen af dette Hensyn, som i saa lange Tider har gjort, at Børnene bleve behandlede umenneskeligt, og først nu begynder man at see, at dette Hensyn falder sammen med de sociale og industrielle Hensyn, baade i Nutid og i Fremtid.

Diskussionen, som fulgte paa dette Foredrag, vil blive meddelt i den trykte Beretning om Forhandlingerne paa det første nordiske Industrimøde; her skal kun bemærkes, at man paa Mødet var tilbøielig til at gaae nok saa vidt som i Foredraget foreslaaet, og at man endte med et Andragende til Regjeringen om at forberede og forelægge en fuldstændig Fabriklov.

Ordforklaringer m.m.

[1] Asyler: Børnehaver.

[2] Cikoriefabrik: Kaffeerstatningsfabrik.

[3] Fajance: keramiktype.

Hornemanns oversigter.

Oversigt.

	Tal af samtlige Arbejdere.	Børn			Anmærkning.	Q v i n d e r			Anmærkning.
		under 10 Aar	Fra 10 til 14 Aar	Arbejdstid.		Gift.	Ugifte.	Arbejdstid.	
Klædefabrik	95	•	10	Sommer fra 6 M. til 7 A., Vint. 8-4½.		24	9	Sommer fra 6 M. til 7 A., Vint. 8-4½.	Ingen fast Løge
Do.	49	2	4	Fra 6 M.-5 A.	Kun hver 2den Dag. Med 2 Ophold.	6	•	7 T.	
Do.	c. 200	•	32	c. 12 T. m. Ophold.	Enkelte Børn ere 9 Aar gl.	c. 100	enkelte ugifte.	c. 12 -	
Do.	305	•	30	5½ T.		36	61	11 -	
Do.	150	•	22	13 T. hver 2den D.	Med 3 Ophold, tilsammen 2 Timer.	49	6	13 T. m. 2 T. s Oph.	
Do.	7	•	2	6 T.		—	•	—	
Do.	64	•	10	?	2 Børn overkomplette til Vexling. Skole i Arbejdstiden.	20*	2	11 T.	* 4 Enker. 13 Qvinder arbeide hjemme paa Akkord. Fri Løge-hjelp og Sygekasse.
Do.	28	•	•	—		6	2	12 -	Store luftige Lokaler.
Do.	49	•	•	—		7	2	7 -	Med Middagsophold. Gode hyg. Forhold. Ventilation.
Udgarnsfabrik	10	•	•	—		•	3	10 à 12 T.	Gode hyg. Forh., ingen Sygelighed.
Do.	9	1	2	2 T. hver 2den Dag.		1	•	—	Rummeligt Lokale.
Bomuldsvæveri	143	5	8	½ à ¾ Dag.	Med Oph. Ret god Sundhedstilst.	34	46	11 T.	Ventilat., Desinfekt af Klosetter.
Dampvæveri	50	•	4	6 T.		•	10	12½ -	Fri Belligghed.
Do.	105	•	15	Kun Formid. ell. kun Efterm.		30	40	c. 11½ -	Do. do.
Do.	37	—	—	—	Enkelte Børn under Mødrenes Ops.	12	23	6-12 Fm., 1-7 Em.	11 af de Ugifte have Børn.
Drell- og Damaskfabrik	50	•	4	Ubestemt.	Regelmæssig Skolegang.	6	6	10 T.	Gode hyg. Forhold. God Sundhed.
Garnfabrik	15	•	4	6 à 12 T.		•	6	12 -	
Tobaksfabrik	20	•	11	11 T. hver 2den D.	Skolegang hver 2den Dag.	•	•	—	
Do.	100	11	41	6 T.		2	12	12 T.	Gl. Bygning, daarlig Luft. Ikke megen Sygd., men blødt Udseende.
Do.	46	8	11	5 -		8*	•	10 -	* Deraf 7 Enker. Gode Lokaler.
Do.	c. 300	32	95	12 à 13 T.	1 2 Hold. 3 Ophold.	20	20	13 -	Der er opgivet 40 Qv., men ikke hvormange ugifte.
Do.	17	2	5	2 T. Fm., 3 T. Em.		•	2	11 -	Gode Lokaler.
Do.	30	10	10	6 T.		2	•	10 -	
Do.	?	5	10	6 -		•	•	—	

	Tal af samtlige Arbejdere.	Børn			Anmærkning.	Q v i n d e r			Anmærkning.
		under 10 Aar	Fra 10 til 14 Aar	Arbejdstid.		Gift.	Ugifte.	Arbejdstid.	
Tobaksfabrik	31	6	13	5½ T.	1 2 Hold. Form. og Efterm. De mindre Børn ikke stadig.	•	1	9 à 10 T.	Gode Lok., ingen smelig Sygeligh.
Do.	30	5	18	6 -		•	•	—	
Do.	12	•	6	6 -		•	•	—	
Do.	14	•	10	5 à 6 T.		•	•	—	Sundt Lokale, ingen Sygelighed, ingen Fabrikage.
Do.	200	•	18	5 T.		5	45	c. 10 T.	God Sundhed, god Ventilation.
Glasværk	130	•	29	8 à 9 T.	I grønne Hytte	2	1	Akkord.	Børnene arbeide 3 Nætter ugentlig. Gode Forhold.
Do.	55	•	29	10 T.	I hvide do.	•	3	—	Natarbeide. Skole findes paa Værket.
Do.	87	8	24	10 -	I do. do.	•	•	—	Der smeltes ved Gas.
Do.	87	8	24	8 -	I grønne do.	•	•	—	
Do.	32	•	2	10 -	I hvide do.	•	•	—	
Fajancefabrik	104	5	34	12 T. hver 2den D.	Hver 2den Dag Skolegang.	•	5	12 T.	Jevnlige Blyforgiftninger.
Do.	176	•	26	6 à 12 T.	Børnene ikke ved Glassuren.	8	38	10 à 12 T.	
Porcellainfabrik	?	•	•	—	3 Børn til Hyeminder.	5	17	6 à 10 -	
Tændstikfabrik	80	15	52	5 T.		4*	3	8 à 10 -	* Enker.
Do.	101	9	32	8 -		20	16	10 à 12 -	Stadige Tilfælde af Phosphor-nekrose, ogsaa hos Børn.
Papirfabrik	12	•	•	—		•	•	—	Gode Lokaler, hyppige Brysttilfælde paa Grund af Støv.
Do.	?	•	•	—		75	37	10 T.	
Tapetfabrik	30	•	20	—	Fra 9 til 12 Aar gamle.	•	•	—	2 Ophold. Godt Lokale.
Papirposefabrik	25	•	18	5 à 8 T.	Skole i Fabriken.	•	4	10 -	* 5 Enker.
Cichoriefabrik	49	5	27	5½ T.		10*	3	c. 12 T.	Godt Lokale. Ingen fast Løge.
Do.	55	5	42	6 -		2	•	12 -	Natarbeide.
Bogtrykkeri	?	•	12	Fra 11 A. til 6 M	Natarbeide.	?	?	—	Børnene arbeide med Fædrene, men ikke ved Slibning eller Knullering. Ingen fast Løge.
Isenkramfabrik	78	•	4	4 à 10 T.		4	2	Ubestemt.	
Maskinfabrik	210	•	6	10 T.	Hver 2den Dag.	•	•	—	
Do.	896	•	•	—	Hver 2den Dag.	•	•	—	
Do.	11	•	•	—		•	•	—	
49 Fabriker.	4297	134	752			498	425		
			886				923		